

AZ ÚJSÁGÍRÁS ISKOLÁJA

DER ZOLTÁN

A budapesti Szépirodalmi Kiadó merész vállalkozással lepte meg olvasóit: elkezdte az újságíró Kosztolányi termésének folyamatos kiadását. Az első kötet *Álom és ólom* címen a múlt év végén jelent meg, s nemrég a második is pultra került. Merésznek azért mondjuk ezt a vállalkozást, mert Kosztolányi éppen újságcikkeivel kavarta a legnagyobb vihart, s ezeknek emléke nagyon hatékonyan szólt bele utóéletének alakulásába, a róla alkotott marxista ítéletek fogalmazásába is. Mikor az újságcikkeknél semlegesebb természetű kritikáinak gyűjteménye Réz Pál gondozásában 1958-ban újra megjelent, nyomban éles támadások kereszttüzebe került. A *Népszava* kritikusa tiltakozott a „sár” miatt, mellyel Adyt Kosztolányi s vele a könyvkiadás megdobálta. (1958. december 7.) Hasonló okból marasztalta el Réz Pálnak a könyv utószavaként megjelent Kosztolányi-tanulmányát a *Pest megyei Hírlap* is. (1958. december 29.) A *Népszabadság* lapjain Héra Zoltán fejtette ki, hogy Kosztolányi éppen nem a tiszta objektivitás példája — mint Réz Pál írta —, hanem nagyon is elfogult, és sokszor épp a közéleti ihletésű költészet ellenére az. Szomoryról öt cikket írt, József Attiláról két mondatot — emlékeztet Héra, s megállapítja, hogy: „A polgári l'art pour l'art-nak nem nálunk harcosabb propagátora, éberebb védelmezője.” — „Elv és világnézet nem elvont teória volt az ő számára, — áttörte az ösztöneit, egész idegrendszerét, reflex volt már és rutin.” (1958. december 25.) De nemcsak az újságírók, hanem az irodalomtörténész Koczkás Sándor is ebben a szellemben bírálta a gyűjteményt és utószavát. Ő ugyan elismeri, hogy Kosztolányi kritikusként is ihletett szellem volt, hogy tudott jellemezni, hogy könnyeden, elegánsan: varázslatosan írt; sőt azt is, hogy pályájának vannak a haladás felé sodró áramlásai is, de a terjedelmes tanulmány fő célja: kimutatni, hogy Kosztolányi esztétikája elvi alapjaiban és gyakorlatában egyaránt retrográd. Réz Pál magyarázó, mentegető igyekezetét ő is hamisításként interpretálja. (*Valóság*, 1959, 4. 37—45.)

Mármost, ha tudjuk, hogy az újságíró sokkal szorosabban kapcsolódik a napi élet s a politika eseményeihez, mint az esztéta, s a maga világnézetét közvetlenebbül érvényesíti, joggal hihetjük vakmerőségnek a Szépirodalmi Kiadó kezdeményezését. És okkal lehetünk kíváncsiak: hogy fogadta a kritika az *Álom és ólomot*?

Ami eddig történt, csupa meglepetés. Egyrészt azért, mert nem az

elutasítás, hanem a főhajtás határozza meg. Másrészt azért, mert a tisztelgők újságírók. A *Magyar Nemzet* kritikusa, Bor Ambrus a vérbeli újságírót köszönti Kosztolányiban. Azt az író, aki eltörölte a határt művészet és publicisztika között, s kiáltó ellenpéldája lett minden besoroló, beskatulyázó, rangsoroló merevségnek. (1970. január 18.) A *Nép-szabadságban* E. Fehér Pál méltatja, még hozzá a szocialista publicisztika mintapéldájának számító Bálint Györggyel egy sorban, s lényegében ugyanazon a címen, mint Bor Ambrus, vagyis annak okán, hogy Kosztolányinak sikerült az újságírást és a művészetet hibátlanul összeházasítania. „Az *Álom* és *ólom* azonban korántsem csupán irodalomtörténeti érdekességű kiadvány, hanem jó olvasmány is, mutatja és bizonyítja a tárca hajdani rangját, példázza, hogy 3—4 ‚flekken‘ is lehet okosan, szépen, szórakoztatóan írni.” — „Az *Álom* és *ólom* újra a közírás és az irodalom szükséges kapcsolatát bizonyítja.” (1969. november 25.)

A fentiek alapján azt hihetnénk, hogy az *Álom* és *ólom* a minden újságíróban kísértő kétség — vajon irodalom-e, amit csinál? — eloszlatásával nyerte meg az újságírók tetszését. Felszínes magyarázat volna ez. A tisztelgés inkább az időnek köszönhető. Az időnek, mely minden szépség megbecsülésére nevelte a kritikát, s rányitotta szemét olyan jelenségekre is, melyek nem állnak közel a szocializmus eszmévilágához. Igen jellemző, hogy az *Írók, festők, tudósok* utószaváért megrótt Réz Pál most ilyen elismerésben részesül: „Amit Kosztolányi tehetségéről, írói és újságírói képességeiről, páratlan stílusáról, útjáról, útkereséseiről, emberségéről egy ilyen gyűjtemény elején el lehet (...) mondani, azt Réz Pál elmondja.” (Bor Ambrus)

Réz Pál előszavát mi is gondosnak és értékesnek véljük, de az újságíró Kosztolányit s főleg az *Álom* és *ólom* darabjait még lehet s érdemes is tanulmányoznunk. Itt, Vajdaságban különösen, mert a kötet első részének darabjai, az 1904 decemberétől 1906 májusáig írottak zöme itt jelent meg, a Szabadkán szerkesztett *Bácskai Hírlapban*. Ezek a cikkek szorosan hozzátartoznak tehát szűkebb hazánk szellemi életének történetéhez is. Fontos elemei ennek a történetnek, mert Kosztolányi ugyan kezdő költő még ekkor, de írásaiban már ebben az időben is egy nagyra hivatott nemzedék képviselője. Számára a fórum nem úgy volt mérték, mint az iparszerűen dolgozó pályatársak némelyikének, azaz kisebb helyen is tartotta saját színvonalát. A *Bácskai Hírlap* vagy a *Szeged és Vidéke* nem a lazítás és felületesség terepe volt az ő gyakorlatában, hanem a tehetség szabadabb, fesztelenebb kibontakozásának alkalma. „Elvégre is — írja 1904 nyarán Juhász Gyulának — az embernek szüksége van egy kis szellemi mozgásra, hogy sokszor megunt énjéből kissé kisétálgjon; e kisétálgásra pedig szeretek inkább egy tágas, szellős gyöpteret választani, hol alkalomadtán buk-fencezni és cigánykerekezni is lehet, mint egy szemetes és előkelő helyet, hol a szabad mozgás meg van tiltva.” (*Babits, Juhász, Kosztolányi levelezése*, Budapest, 1959, 17.).

Így született az a cikksorozat, mely a Szeged és Vidékében s főleg a Bácskai Hírlapban *Heti levél* keretében hétről hétre megjelent. A

tiszta irodalom elveire érzékenyen ügyelő Babits előtt mentegetődzik ugyan ezért az „alászállásért”, kedélye „homokos és hamus” gyümölcsként emlegeti ezeket a cikkeket. (Uo. 81.) Babitsnak azonban nagyon megtetszettek ezek a mentegetve küldött irások. A népszerű előadásban saját gondolataira ismer. És azért is, mert — úgymond — „nagy, tiszteletes melegség” ömlik el minden sorukon. (Uo. 96.).

S valóban: az újságírás népszerűsége kötelezett formanyelve, akár a levelek, emberközbe hozza azokat az élményeket, gondolatokat, amelyek a kezdő költő agyonstilizált verseiben csak elmosódva öltenek alakot. Elsőrendű értéke ennek a cikksorozatnak, hogy a világnép kialakulásának folyamatát sokszor iskolás világossággal jelzi, szemlélteti. Föltűnik például, hogy már a legelső cikk, az 1904 karácsonyára írott *Karácsonyi ének* is szinte tételeles pontossággal beszél a pozitivizmus ellenhatásaként föllépő irracionális, metafizikus érdeklődésről. Arról a szomjúságról, mely a szimbolizmus révén a dolgok rejtett lényegéhez, a titokhoz, a csodához igyekezett közel hatolni. A gyermek ilyen irányú fogékonyságára, mely első nagy sikerét az 1910-ben írt *A szegény kisgyermek panaszaival* aratja, először itt, a *Bácskai Hírlapban* (s 1904-ben!) hívja föl a figyelmet Kosztolányi: „Milyen hazug minden költemény, még a legőszintébb is, ahhoz mérve, amit egy gyermek érez.” Pedig: „Minden nagynek a forrása az érzelem” — írja ugyanitt. (36—37.) A sejtelmek valóságértékéről, az álomvilág nyelvi visszatükrözésének nehézségeiről itt értekezik először. S hozzá a meggyőződés kinyilvánításának olyan elszánt hangsúlyával, ahogy nagyra hivatott fiatalok szoktak. Itt emel szót a hamis tekintély, a balga rangkórság ellen. (43.) Patriotizmusa Szabadkán képződött tartalmainak erejét először itt próbálja ki. (51.) A Nietzsche ihletésű gögös énkultusz, a tömegmegvetés és az emberre utaltság természetes érzése itt szembesülnek először egymással, s az utóbbi itt még a fiatal lélek hevességével töri át az előbbi frontját. „Az üldözött génusz magányába temetkezik, hogy megírja remekművét. De vajon nem éppen azok az emberek ihletik meg ilyenkor is, akik elől elfutott?” — kérdezi egyik elmélkedésében. (55.) S aztán így válaszol: „Az egyedüllétben, az embernélküliségben is az ember vigasztal meg bennünket, akit oly félve kerülünk.” (57.)

Kosztolányi egyik legjátékosabb költőnk, s elveiben is hirdette művészet és játék szoros kapcsolatát. Ezek a nyilatkozatok, melyek összegyűjtve az *Ábécében* olvashatók, az érett Költőtől származnak, s így könnyű őket Huizinga *Homo ludens*-ével rokonítani. S most a *Bácskai Hírlap* egy 1905-ből való cikkében már kifejtett alakban látjuk ezeket a gondolatokat. (67.) Fenyves Ferenc, a lap szerkesztője nem is sejtette, hogy a Schillerre hivatkozó értekezésben a játékosság legszebb magyar teljesítményének esztétikáját juttatta fórumhoz.

Az is szinte elképesztő előrejelzésnek tetszik, hogy a latin világosság, a franciás szellem majdani képviselője már a modern franciákkal való kapcsolat elmélyülése előtt a magyar és a francia műveltség rokonságát bizonygatja, s ezt a rokonságot a németes műveltség ellenében harcias érvekkel vállalja és propagálja. „A francia nyelv — írja — tiszta, mindig érthető; olyan, mintha mindnyájunk anyanyelve volna.”

(69.) Irodalomtörténeti pillanatot jelöl az a cikk is, melyben a dekadens költőket megvető Kosztolányi először fogalmazza meg a közeledés érveit mondván, hogy ha a fintorok mögött a bánat mélységét s az élet nagy kínjainak megértését érzi az ember, akkor az a költő, mint Baudelaire is, a nagyok családjába tartozik. (76.) S ha néhány lappal előbbre megyünk, már ennek a modern költészetnek a képviselőjeként látjuk vitatkozni, s érveiben az impresszionista—szimbolista poétika fontos elemeit felötlenni. (84—86.) De hogy ez a poétika meghonosodása idején a magyar irodalomban még milyen hajlékonyan tudott társulni a közéletiség elveivel, azt az öncélúság képviselőjeként ismert Kosztolányi egy ekkori cikke minden másnál beszédeesebben igazolja: „A költő egykoron egyúttal pap és orvos is volt. Ma is annak kell lennie. Járjon a tömeg előtt, prédikálja a nagy ideákat, s gyógyítsa a társadalom sebeit. Mutasson a legmagasabb sziklafokra, és fújja meg a riadót!” (90.)

Később messze távolodik ezektől az elvektől, de a költészet gyógyerejét mindig vallotta. A többi cikkben pedig sorra bukkannak föl azok az eszmék, gondolatok, élménykörök, amelyek az életmű visszatérő motívumaiként ismeretesek. S mert köznapibb alakban, egyszerűbb előadásban, fontos adalékként szolgálnak élmény és mű vizsgálatához. Az *árkádok alatt* című cikke például az azonos című vers prózai parafrazisa, *A kártyaszennvedély alapja* című elmélkedése kulcsot kínál a *Kártya* című ciklus elemzéséhez. Megfigyelései a betegről (112.) később novelláiban gyümölcsöznek; amit a térképről ír, a képzeletben zajló utazás szenzációiról (191.) *A szegény kisgyermek panaszaiban* ölt költői alakot; megindult pillanatairól közölt jegyzeteiben (35.) az egzisztálás alkalmaira, a nagy ihletek forrásaira ismerhetünk.

Külön érték számunkra a gyűjteménynek az a rétege, amely Szabadka és Bácska egykori arculatához kínál adalékokat. A vidékiség természetrajza, melyben eddig a szépirót tudtuk jelentékenynek, most a publicisztika felől is kirajzolódik. Különös, hogy akár a lírában, itt sem a maga tárgyi valóságában jelenik meg táj és ember, inkább a vidékiség szellemi oldalára derül fény. Csendről, tétlenségről, szomorúságról tudósít. S mint később, már most is úgy véli, ebben a közegben rétegzettebb, magának valóbb, furcsább, félszegebb emberek élnek. Kulturálatlanabbak, nevetségesebbek, de mélyebbek is, mint a fővárosiak. Mélyebbek és tehetségesebbek. (309.) Persze ez a pályakezdő költő valómása. Mikor azonban a Hedda-szerelem kudarcának és keserűségének fénytörésében veszi szemügyre Szabadkát, a kép már kíméletlenebb és lehangolóbb, mint az, amit a *Pacsirtában* rajzol. A vidéki porban bacilusokat sejt, a kedélyben romlottságot. „Mert hazugság, hogy vidám. Keserű ez a vígság, édes feleim, és vidékies akasztófahumor ez, ahogy itt mulatnak. A bor alján nem jókedv van, hanem valami nehéz, füllesztő balkáni méreg.” — „Ha pedig jobban kinyitjátok a szemeteket, és a gyógyszerárak receptjeibe is belepillantok, megtudhatjátok, hogy itt utálatos, modern nyavalyák pusztítanak.” (466.)

Dokumentumértékű kórkép ez a század eleji Szabadkáról, még akkor is, ha színezésébe a személyes keserűség is belejátszott. Íróit sürget a költő, aki a maga riasztó valóságában ábrázolja ezt a tájat, s ez az igény

már nemcsak Szabadkáról beszél, hanem a modern irodalom és a sajátos anyag találkozásának pillanatát jelenti. Regény ekkor nem született ebből a találkozásból, de hogy tizenhárom év múlva a *Pacsirta* megszületett, ahhoz ennek az 1910-es lénytörésnek bizonyára köze van.

Röviden ennyit mondhatunk az *Álom és ólom* irodalomtörténeti és helyi vonatkozásairól. Szempontunkból ezek az adalékok is nagyon értékesek, de ha arra akarunk válaszolni, miben rejlik a gyűjtemény írói ereje, hogy miért tekinthető az újságírás iskolájának, akkor más oldalról is elemeznünk kell. Más oldalról, vagyis a téma és a módszer felől is.

Ami a témák természetét illeti, először azt a meglepő tapasztalatot kell rögzítenünk, hogy ez a finomnak és előkelőnek ismert költő az újságírás legősibb s — a szó jó értelmében véve — legközönségesebb élelmességével szemelte ki témáit. Többnyire valamilyen szenzációról írt: gyilkosságról, öngyilkosságról, tűzvészről, fölfedezésről, híres emberek dolgairól, földrengésről, autóbuszkatasztrófáról stb. Híre érkezik, hogy Dániában meghalt egy lány, mert nem bírta elviselni azt a nagy örömet, hogy koszorúslány lesz. Egy budapesti fiatalember, mielőtt magát megölné, fölgújtja könyveit. Az örültek farsangi bált rendeznek; a vakok megtanulnak olvasni; a néma film megszólal; a Titanic elsüllyed; megjelenik a pesti égen az első repülő; zajlik az Achim—Zsilinszky-pör; vérbe fojtják 1912 májusának munkástüntetését, — az újságíró Kosztolányi mindenre figyel, és azon melegében meg is írja benyomásait, gondolatait.

Persze nemcsak az ilyen látványos és zajos szenzációk indítják írásra. Talál ő lehetőséget a maga pihenésének elemzésében, a borraivaló divatjában, a cirkusz népszerűségében, az utcán reklámtáblát cipelő ember megalázó látványában is. Abban is, ha kihull egy lány baja, vagy ha elolvas egy apróhirdetést. Számára valóban az utcán hevert a téma. „Ha odaülök a kávéház ablakába, talán egy félóra alatt is sikerül annyi lelki értéket összekotorni”, mint egy utazás alatt. (559.)

Figyelme tehát az apró, látszatra jelentéktelen dolgokra is kiterjed, de az esetek többségében — ismételjük — arról ír, amire mindenki figyel, ami minden újságolvasót érdekel. Ebben tehát követi minden idők újságírásának szabályait.

Maradandóságában bizonyára ennek is része van: a hullámsáv közösségének, mely az emberek érdeklődésének ismeretére, a termékeny kontaktus őrzésére képesítette. A lényegesebb adottság azonban a módszerben rejlik. Abban, ahogy ezeket a napi eseményeket földolgozza: ahogy beállítja és fontos, érdekes jelentéssel gazdagítja a kisebb-nagyobb szenzációkat.

Az átlagújságírótól már az is elkülöníti, hogy szinte sohasem éri be az esemény, a jelenség egyszerű leírásával. Mindig több, mint tudósító vagy riporter. Mesterien és pontosan jellemez, ha kell, leír és tudósít is, ha úgy adódik, de írásainak ezek az elemei egy magasabb szándék érdekeit szolgálják: író és világ szembesülését. Ami azt jelenti, hogy az újságíró Kosztolányi személyisége, ha nem is olyan telten és fölfokozottan, mint a lírában, de jelen van az újságcikkekben is. Ezek-

ben a cikkekben sokszor érdekes és markáns színekben villan föl maga a jelenség, a „téma”, s csak láncolatában maga a kor is, de legalább ennyire fontos az író, aki átéli, értelmezi azt, amiről ír. „Milyen volt a földrengés?” — kérdezi, s így folytatja: „Arról beszéljenek mások. Mit éreztem én? Erre próbálok felelni, s ezt próbálok most rekonstruálni.” (552.)

És rekonstruálja. Még hozzá úgy, hogy az átélés közelsége mind az eseményeket, mind átélőjüket egyszerre tudja földidézni.

Könnyű volt neki — gondolhatja a napi robot kényszereivel vesződő újságíró —, de ki kíváncsi a mi egyéniségünkre? Melyik szerkesztő? A kérdés nem jogtalan, de félrevezetne, ha nem mondanók el, hogy Kosztolányi nem ingyen kapta, hanem kiérdemelte az egyénisége iránti respektust. Ő ugyanis ezekben a cikkekben úgy beszél magáról, hogy ugyanakkor a kor tendenciáiról is tudósít. Cikkei a társadalmi közérzet jelzőbolyái, a szellemi élet látletelei, érzékelés és értékelés együttes működésének remeklései. Hogy miként lehetséges ez, csak közelebbi vizsgálat derítheti ki.

Egyik igen szép cikke például egy pesti este pillanatképeivel indul: az emberek kávéházba igyekeznek. Mindenki. És hiába a zsúfoltság, meleg, a füstös lárma, ott főnek, nyüzsögnek ebben a süket zürzavarban. Nincs itt eszmecsere, zene, emberi klíma, — de mégis itt ülnek a végkimerülésig. A varázslatos tárgyiassággal pergetett képek után végre fölteszi a kérdést: miért? S az okot a félelemben jelöli meg. S eközben a cikk a pesti ember hajszás életének kórképévé mélyül; a kávéházhoz való ragaszkodás narkózisából az áhitatos csönd, a gyógyító kedvtelés fájdalma hiánya beszél. Az ívlámpák harsogó darázs-zümmögése és a mécs meghitt fényköre az úzottság és az otthonos ünnep ellentétévé jelentékenyül: a kávéházi helyzetjelentés közérzet-tükröző költészetté. A cím: *Ívlámpa és mécs*, korbetegség és gyógyulásvágy jelképévé gazdagodik.

Külön figyelmet érdemelnek a gyilkosságokról írott cikkek: az a módszer, ahogy ezeket a legolcsóbb zsurnalizmussal kezelt szenzációkat megneemesíti. Az egyik gyilkos például — *Hofrichter* című cikke szól róla — azzal hívta ki a közvélemény borzadályát és utálatát, hogy áldozatait becsomagolta s postára adta. Förtelmes, utálatos, rettenetes — borzong a költő olvasóival együtt. De már múlt időben: „Förtelmesnek képzeltük.” Közben ugyanis, konok tagadás után, végre vallott a gyilkos. Fény derült indítékaira, személyes kapcsolataira. S ezzel a képzelet iszonyú szörnyetege egyszerre emberré lett, s emberivé a bűne is, s a róla való gondolkodás is megváltozott ezzel. Az irtózatból eltűnt az ördögi gonoszság keltette drámai izgalom, devalválódott a jelenség, s a borzadást csöndes, megvető szájalom váltotta föl. — Túl sokat nem is tudunk meg magáról a gyilkosságról, a gyilkosról is elsősorban azt, ami emberivé egyszerűsödéséhez szükséges. Információnak ez sem értéktelen, s vele a tudósításban nélkülözhetetlen tárgyiasság követelményének is megfelel a költő. De a lényeg nem ez, hanem a közönség képzeletében, a közönség és az eset viszonyának alakulásában végbe-

menő fordulat rajza. S az írás minden informatív mozzanata ezt a célt szolgálja. S ezzel tudósításból embertanulmányá emelkedik.

A módszernek tehát ebben az esetben lényegéhez tartozik, hogy az újságíró elsődrendű anyagát, a szenzáció részleteit teljesen alárendeli a rajta túlmutató tanulságnak. Egyszerű eljárás — mondhatná bárki. Hogy ellesni és utánacsínálni mégis olyan keveseknek sikerül, annak az oka, hogy Kosztolányinál ez az eljárás nem válik sémává. A fölgzdagítás műveletét ő mindig az anyag logikája szerint végzi. Ezért kelti azt a benyomást, hogy minden fontosabb cikkének más a módszertana.

Rendkívül tanulságosan példázza ezt egy másik gyilkosról írt cikke, *A cinkotai bádogos*. Ebben ugyanis, szemben az előbbivel, nagyon is anyagközelben marad az író, s nagyon is tüzetesen informál, méghozzá — a zurnaliszták élelmességével — épp az extrém részletekre koncentrálván. Elmondja róla — a szóban forgó gyilkosról —, hogy külsőre nagyon is rendes ember benyomását keltette. Minden erejét egyetlen célra összpontosította: elcsábítani, akit csak lehet. S mikor célját elérte, megölte partnerét, s légmentesen leforrasztott bádoghordóban a többi áldozatot rejtő hordók mellé gurította. Még élt az áldozat, s az idill is talán, miközben ő már hideg és konok céltudatossággal készítette az új hordót. — S ennek a képtelen helyzetnek a részleteit, a figura jellemét, a megtalált bűnjeleket — szerszámokat, szerelmes leveleket, a gyilkos olvasmányait stb. — olyan gondos objektivitással veszi számba Kosztolányi, mintha neki is kötelessége volna a *rejtély* felderítése.

És ezzel a vállalkozás egyik írói célját már meg is neveztük. Kosztolányi, miközben felderíti a látszatra rendes ember elvetemültségének részleteit, olvasóját nemcsak a bűntény részleteivel, de a gyilkosban rejlő szörnyőség rejtélyének éreztetésével is izgalomban tartja. S ez a nem éppen magasrendű izgalom félelmetes és komoly perspektívát attól kap, hogy a gyilkosban rejlő szörnyőséget Kosztolányi mindnyájunkra nézve tanulságosnak véli. „Milyen kár — írja —, hogy ez az ember nincs többé. Tőle, a páratlan gyilkostól olyan dolgokat hallhatunk volna, mely az emberiség fekete könyvét méltóan kiegészítette volna, és új fényt vetett volna ránk, mindnyájunkra, az egész emberiségre.” (530.) Ha tudjuk, hogy a modern lélektan irányai, s köztük a freudizmus ekkor lett Magyarországon is népszerűvé, s hatására a normális és abnormális lelki jelenségek között a határ gyakran nagyon is elmosódott, akkor beláthatjuk, hogy a cinkotai gyilkos és az emberiség fekete titkai között létesített összefüggés — méghozzá a cikk elején! — a képtelen elvetemültséget milyen izgalmas és egyetemes perspektívába állítja.

Ezzel azonban még koránt sincs megnevezve a feldúsítás műveletének minden részlete. A magasabb összefüggés fölillantása után ugyanis hirtelen arról kezd elmélkedni az író, hogy milyen szomorú és sötét is a fővárost övező perifériák közege. Kedvez a bűnözésnek. S ezzel szociológiai vonatkozásokat vetít az elszigetelt borzalom mögé. És ez a sebtiben fölvetített háttér a későbbiek során, amikor a gyilkos sze-

gény cselédáldozatainak levelei s más dokumentumok is szóba kerülnek, elmélyül: az árvaság, az emberre utaltság, a szegénység szomorú lírájával szövődik át. S korántsem ötletszerűen.

A cikk ugyanis nemcsak megemeli a rejtély jelentőségét, hanem egy távolabbi cél miatt feszíti, fokozza izgalmassá. A rejtély izgalma végig egy kérdést táplál, ezt sodorja, viszi a válasz felé: miért összpontosított a gyilkos egyetlen célra, miért ölt ki magából e cél érdekében minden emberi tulajdonságot? S mikor az olvasó érdeklődését jól fölcsigázta, s közben — az előbbi célt szolgálva — a gyilkos körképét is megrajzolta, fölmutatja a rejtély kulcsát is: „Talán senki se szerette egész életében. Apátlan-anyaként árva volt, már egyéves korában. Mostohaanyja nevelte, aki pár héttel ezelőtt halt meg. Ezer arccal járt itten, mert félt megmutatni igazi arcát, a szenvedőt és a szelidet. A bánatára, melyet nem tudott elintézni, az örületére véres maszkot tett. Szédülten állok egy emberélet előtt.” (533.)

S ezzel az elvetemült gonoszlevő, akár az előbbi cikkben, ismét emberközelbe került, a rejtély érthetőbbé vált, de a gaztettek abszurdítása nem oldódott föl, a jelenség előtti döbbenet csak komolyabb lett.

Hiánytalannak — sajnos — így sem érezzük az elemzést. Még ha valóban sikerült is a hatás titkához közel férnünk, az egyes elemek összeszövéseinek műveleteiről nem szóltunk; nem jellemezhetjük az intonálást, az előadás változatosságát, melyben a drámai és leírórészek vegyülése, a jellemrajz és a jelenségen való izgatott tűnődés egymásba játsása külön tanulmányt érdemelne. Azt viszont ismételni is érdemes, hogy a költő az emberről való teljes tudásával van jelen a cikkben. S ez a teljes tudás úgy emeli meg a szenzáció jelentőségét, hogy nem nő rá az anyagra, hanem annak közegében, annak logikája szerint bontakozik ki. S ha újságíró és szépíró szerencsés frigyének végső titkát keressük, újra és újra erre kell hivatkoznunk.

Ennek a képességnek értéke akkor igazi, haszna akkor huzamos, ha a témaleleménnyel versenyt tud tartani. Szerencsés alkalmak kiaknázására a jobb írók általában képesek. Kosztolányi azért kivétel, mert hétről hétre, sőt napról napra és minden témával véghez tudta vinni a fölgazdagítás műveletét. Elég, ha egy légy az asztalára száll, a témára szomjas képzelet máris mozgásba lendül: „A második gondolatom pedig az volt, hogy ez a picike állat egy cikktémát hoz nekem. Miért ne beszélénk róla?” (547.) És beszél. S milyen érdekesen, szellemesen és magvasan! Pedig alapforrása csak az a konvenció, hogy a légy szemtelen. Ezt a tulajdonságot aztán némi humorral ellenzékiességgé és minden tilalomnak fittyet hányó adottsággá stilizálja. S ebben a beállításban végül a hosszadalmasságra, a bőbeszédűségekre figyelmeztető kontrollá lép elő a közönséges rovar: „Igaz, hogy Anatole France se tud írni, ha véletlenül a fülére ül egy légy. De hány írók serkent, hogy rövidebben írjon, és ne legyen terjengős. Valóságos irodalmi jelentősége van.” (548.) Annak, amelyik ehhez a cikkhez modellül szolgált, immár bizonyosan, de nem annyira szemtelensége miatt, mint az író ama képessége révén, mely a bagatell témát nemcsak földúsítja, hanem a hozzá illő humoros hangra is pontosan rátalál. S miközben —

vállalkozását igazolandó — arra hivatkozik, hogy más személyiségek érkezéséről is hírt szoktak adni az újságok, s egy excellenciás úr tilalmas köreit is áttöreti „hősével”, a kaján szúrások a közélet elleni gúnyt is célba segítik, s egyúttal a témakezeléshez szükséges játékos hangnemet is biztosítják.

S ezzel a példával a szépíró-újságíró egy rejtettebb, de rendkívül fontos tulajdonságát vehettük számba: az arányérzéklet és azt a nehezen megnevezhető érzékenységet, amely mindig tudja, hogy anyaga mennyit bír el, s milyen természetű terheléssel dúsítható.

A képzelet működése ebben a tekintetben is rendkívül rugalmas. Szó sincs tehát arról, hogy anyagát Kosztolányi leve kisebb, nagyobb, alacsonyabb, magasabb, közönségesebb s nemesebb mondanivalók hordozójaként kezelné. Hogy miből mit hoz ki, sok mindenben múlik. Sokszor épp a pillanat hangoltságán. Gyakran pedig épp a konvencióval való ütközés szándéka vezeti. Észlelhető ez a légyről írt cikkében is, s még inkább abban a monológban, amelyet egy szemetesládához intéz. Ez a cikk, a *Monológ a szemetesláda előtt*, egyúttal arra is példa, hogy a „bagatell”, az „alacsony”, a „közönséges” anyag milyen sok irányú alakítás lehetőségeit rejtí magában.

Hogy meglepő, szokatlan aktus egy szemetesláda tartalmát elemezni, ez tudatos hajtóereje a vállalkozásnak. S mikor arról beszél, hogy mindennek a mélyére akar hatolni, már a modern író igényére ismerhetünk, aki a törött, beteg, eltorzult dolgokban és emberekben szerette keresni az egészen, a teljességen esett sérelem okait. Ezért aztán ez a cikk ünnepélyesebb is, mint a légyről szóló. S ha a furcsa szituáció némileg oldja, sőt humorral is át-átszövi ezt a monológot, komolysága azért végig megmarad. — Az üres cernakesztyű láttán a hozzávaló kéz jut az író eszébe: „Hol van a hozzávaló kéz?” — kérdi. S ugyanígy rémlik föl képzeletében a koszos kenyérdarab láttán a puha és meleg, az igazi kenyér képe. A szakadt g-húr ismerte Bachot és Beethovent, az eltépt levélnek rendeltetése lehetett volna.

S ebből a beállításból joggal bontakozhat ki a protestáló fölszólalás: a törött és funkciójukat veszített dolgok elemzéséből az épség és az élet érdekvédelme. Néhol már-már olyan erővel, hogy Adyra kell gondolnunk, akit hatalmas versek írására képesített a dolgok, az „egész” szétesésének élménye. Bizonyára Kosztolányi cikkében is része lehet ennek a korélménynek, de mikor perbeszéde végén újra az eltépt levelekre, a megromló életekre tér vissza, s cikkét ilyen fájdalmas fölkiáltással zárja: „Ó, életek, ó eltépt levelek. Ó, züllött babák!” — az életrajz közelebb adataira, személyesebb traumáira is joggal gondolhatunk. Akár a Hedda-szerelem csődjére, akár a „kis Mariska”-epizódra.

Így tehát nemcsak a témák kezelésében érvényesülő rugalmasságról bizonyosodhattunk meg, de tanúi lehettünk annak is, hogy a legszemélyesebb élmény miként juthat szóhoz egy töle idegen téma ürügyén. A szerelmi csalódás, az emberi elzüllés Kosztolányi által folyton közeleink érzett félelme, fájdalma a szemét elemzésében.

A példákat lehetne még szaporítani, s minden új elemzés új készsége villanthatna fényt. Tüzetesebb figyelmet érdemelnének például

a repülés, a mozi s a tudomány új teljesítményei ürügyén frott eszme-futtatások. Aztán azok a példák, amelyek az elmélyítés változatait tipizálhatnák. Mert ha sémákat nem is követ Kosztolányi, képzeletének azért vannak ismétlődő terepei. A Titanic pusztulásáról írott kommentárját például a nemzet-karakterológia motivumaival mélyíti el. Ezúttal az angol és a francia nemzeti vonások szembeállításával. Máskor Bécs és Budapest jellegkülönbségein tündövedve emeli meg cikke horderejét. Igen sokszor létesít összefüggést témája és a kultúra, s különösen témája és az irodalom között. S persze, ha a lap vonala úgy kívánja, megtalálja az eszmei, politikai s akár a szociológiai motiváció lehetőségét is. Egy hűvösvölgyi házmesterlány tragédiájáról szóló hír extremitását a házmesterek úrhatnáságában nyilvánuló társadalmi tünetek megvilágításával avatja fontos körjellemezéssé. (*Házmesterkisasszonyok*)

Ez az írás természetesen a szabadkőműves-radikális *Világban* jelent meg. És ezzel elérkeztünk Kosztolányi újságírói karrierjének ahhoz a „titkához”, ami legkevésbé számít titoknak: az alkalmazkodó képességhez. Ellenfelei ádáz ígéket tudtak erről a hajlékonyságról, s tudtak néha még a barátok is. Most, az *Álom és ólom* megjelenésekor se lehetett szó nélkül hagyni ezt a sajátos adottságot. Beszél róla előszavában Réz Pál s idézett cikkében Bor Ambrus is. „Ír egy félig-nyegyvennyolcas dél-magyar publikumnak — írja Bor Ambrus a *Bácskai Hírlap* közönségét érte ezen — (...)” aztán ír egy budapesti radikális lapnak, hangját a radikálisok ízléséhez igazítja (a *Budapesti Naplóról* van szó — D. Z.), aztán ír a Kiss József lapjába, amely igazán nem katolikus, és ír az *Életbe*, amely akkor is katolikus, ha liberál-katolikus, és ír a *Világba*, amelyet igencsak radikális és igencsak szabadkőműves olvasók forgatnak.” Ezután a konzekvencia következik: „Ez egy simulékony, egy pompásan alkalmazkodó, egy pigmentszínézékét szerződés és kivonat szerint változó fiatal tárcaíró, egy író-kaméleon.” — Ez lenne a konzekvencia, de levonását Bor Ambrus nem sieti el, azaz nyomban ellensúlyozza is a tehetség kifejezésvágyával s a későbbinek vélt humanitás pozitívumaival.

Nem megyünk bele annak latolgatásába, mennyiben menthetik későbbi fejlemények a korábbi magatartást, s azt sem akarjuk eldönteni, hogy ebből a nagy alkalmasságból mennyi írható a természetes kifejezésvágy s mennyi a jelenlétigény s a pénz vágyának számlájára. Fontosnak látjuk viszont jelezni, hogy a katolikus *Életbe* s a nem katolikus *Hétbe* írott cikkek eszmei vonala között nem észlelhető olyan éles ellentét, amilyenre Bor Ambrus beállítása szerint gondolni lehetne. Ha Kosztolányi nem éppen merev világnézetének magvát jellemezhetnénk, talán a kilengések íve sem volna túl tágas. Mert igaz ugyan, hogy a katolikus *Életben* gyakran él biblikus, liturgikus képekkel, de az a kereszténység, ami így testet ölt, inkább a Renanon iskolázódott elme mitologizálása, mint igazi vallásosság. Gyermekkorának Krisztus-képe, elképzelése a Megváltóról *A szegény kisgyermek panaszainak* modern borzongásaival van itt is átítatva, s néhány részletében Juhász Gyula nagyon is evilági kereszténységére emlékeztet (*A gyermek*). Mikor a matematika igazsá-

gainál mélyebb igazságokat kereső imádkozó tudóst idézi, a kor metafizikai szomjúságának ad formát (*A titokzatos szám*). Hogy épp az *Életben* és megtévesztő vallásos színezettel, ez el nem vitatható jele az alkalmazkodásnak, de az is tény, hogy ilyenkor sem kerül szembe például a *Világba* írott cikkeivel.

Legbuzgóbban talán a *Budapesti Napló* vonalával azonosul. Hogy a hely szellemét tisztelni igyekeznek, az ide írt cikkeinek szókészletén is látszik. „Haladó ember”-ről (146.), a „jövő szabad gyermeké”-ről (147.), a kolumbuszi hév szépségéről (154.), a majdani társadalom tökéletességéről (168.), a koedukáció eszméjének nemességéről (171.), a feminizmusról (170.), Dreyfusról, Gorkijról (184.), a fajok egyenlőségéről (193.), a rangkørság (206.), a kizsákmányolás (218.), a „dologtalan nemzetiszín lébolás” ellen (221.), itt olyan politikai éllel és nyomatékkal beszél, ahogy előbb s később — a forradalmak néhány cikkét kivéve — talán soha. A történelemfejlődés marxista elvét itt még korántsem érzi illúziónak (222.), és alkalomadtán antiklerikális vágásoktól sem riad vissza. (572.)

Persze közelebbi vizsgálat ezekben a cikkekből is fölismerhetné a napi politikától való tartózkodást, a személyektől és intézményektől független általános jellegű haladáselv jellegzetességeit. És föltűnhetne, hogy mennyi semleges téma között jutnak szóhoz ezek a radikális cikkek. Azt azonban ez sem másíthatja meg, hogy a *Budapesti Napló* fölvilágosult szellemű, bátor és lendületes újságírója néhány évvel később úgy szaval az oltári szentség magasztos erejéről (606.) s a szent jobb hatalmáról (600.), mintha őszintén hinne is ezeknek a jelképeknek csodatevő erejében. Meglepő az a készség is, ahogy a háborútól irtózó humanista bele tudja élni magát egy török—magyar háború indulatvilágába. (303.) Az alkalmazkodó készség veszélyeit ezek a végletek már sejtetik, de a világháború előtti évek közléte nem produkált olyan helyzeteket, melyekben a személyiség centruma, az alapjaiban humanista szemlélet egyensúlya megingott volna.

Így aztán teljes jóhiszeműséggel gondolhatta Kosztolányi, hogy az ő alkalmazkodó készsége voltaképpen jogos és természetes adottság. Ki is fejt erre vonatkozó gondolatait, s méghozzá a *Bácskai Hírlapban* és 1906 februárjában (!), tehát újságírói pályája kezdetén, amikor még előtte volt újságírás és meggyőződés konfliktusainak. Érdeemes ebből a cikkből egy teljes passzust idézni, mert érvei messzire mutatnak: „Az újság vonzóerejének fő rugója azonban az őszinteség. Nem a feltétlen igazmondás magával ragadó erejét értem. A zszurnaliszta sokszor bizonyos kénytelenségből és kedvetlenül is ír, nemegyszer saját meggyőződése ellenére is. Az újságolvasásnál az a tudat bővöl meg, hogy azt, amit olvasok, egy oly valaki írta, ki velem együtt él, sétál a korzón, rendel magának fröccsöt a vendéglőben, és a saját ügyemet mégis ördöngös bővészettel tudja a magáévá tenni. S ez majdnem mindig sikerül neki; sokszor ugyan nehezen megy, de csak addig, míg bele nem melegszik; s ha az első soroknál még kétkedik is az ügy igazságában, melyért lándzsát tör, biztos vagyok, hogy mire befejezi az írását, maga is hisz és kigyullad az arca. A vérbeli újságíró végtelen hajlékony, olyan, mint a Barnum cirkusz kigyótestű nője. S ennyiben igazán művész!” (123.)

Túl azon, amit előbb az ebben a passzusban foglalt gondolatokról már elmondtunk, van ennek a vallomásnak más tanulsága is, s ez a *homo aestheticus* felé mutat. Az „ügy igazsága” és a „megírás sikere” között Kosztolányi már ekkor is az utóbbit érzi fontosnak. Vannak, akik esztétikai hedonizmusnak nevezik ezt a szenvedélyt, s joggal. Ha számolunk vele, az újságíró Kosztolányi élelmességét e magasabb érdekből lehet eredeztetnünk, és meggyőzőbben lehet magyaráznunk helytállását oly sok fórumon, sikerét annyi témában, s alkotókedvét a robotosnak gondolható vállalkozásokban.

Persze, ez a kétkedést lebíró alkotószenvedély azért gyürkőzhet az esetek többségében sikeresen, mert nem kezd a szemlélettel szögesen ütköző föladatba, s mert a témájában rejlő politikai, elvi kérdéseket nem érzi életbevágóan fontosaknak. Így juthatnak szóhoz szabadabban, feszitlenebbül az emberről és világról való tudás egyes elemei és azok az írói fogások is, amelyek egy nagyon tisztelt téma esetén talán gátlásosabban érvényesülnének. Aki nem megy vérre az ügyekért, annak könnyebb tünödni, ötletekkel kísérletezni. Annak inkább megadatik a szemlélődés fölénye s a játék színessége. Persze, amit a réven nyer, elveszítheti a vámon: az egyértelmű igazságok, a mozgósító érvek keresői, a cselekvés emberei nem rá figyelnek a történelem fontos pillanataiban.

Azt persze Kosztolányi is nagyon jól tudta, hogy a „végtelen hajlékonyság” nem elég az üdvösséghez. Előbb idézett vallomása folytatásában ezt írja: „Az újságíróban azonban soknak kell lennie a tudásból is. Értenie kell mindenhez. Az emberek veséjébe kell látnia. A helyzet fel fogásához gyors ész, biztos ítélőképeség szükséges...” (124.)

Hogy mennyire igaza van, s hogy ő maga mennyire megfelel ennek az igénynek, erről eddig is meggyőződhattünk. Még inkább meggyőződnénk, ha aprólékosan számba vennénk azokat a példákat, amelyek a tudomány és művészet iránti figyelem, a bennük való jártasság dokumentumai. Ám ha mind sorra vennénk is, akkor sem mondhatnánk mást, mint előbb, hogy a hatás a tudás mobilizálásának s a személyiség érvényesülésének módszerén alapul. Ennek köszönhető például, hogy a repülés világszenzációja az ő cikkében szinte családias élményként ölt alakot. Azt a pillanatot részletezi, mikor a bérház udvara fölött jelenik meg a repülő. Ez a konkrét közeg maga is részesévé lesz az élménynek, a versenypályák mutatványos instrumentuma a mindennapi élet részévé adaptálódik, s a költő e meghitt birtokbavétel, az igazi találkozás átélésének izgalmaival v a l l a pillanatról.

A vall íge aláhuzásával a lírai jelleget kívántuk jelezni, s erre azért kell külön is rámutatnunk, hogy kitűnjön, milyen messze vannak ezek a cikkek műfaji jelleg tekintetében is a szokványos riportoktól, tudósításoktól, glosszáktól, rajzoktól. A reflexív elem valamennyiben erős, a kommentáló hajlam is éppolyan készséges, mint a publicisztikában általában. De más a kommentálás érzelmi töltése, lendülete. Sokkal teltebb és sodróbb. És más a tárgyias részek hitelességfoka is. Bécsről írja például: „Ez a város a zöld kertjeivel és télen a dús fehérségével meg az intimen elszórt lámpáival úgy eped fel az égre, mint egy sóhaj. Minden bécsiben van egy kevés nyárspolgár, egy kevés kegyenc és lakáj. A bu-

dapestiben talán egy nagyúr és egy csirkefogó. Láttam a bécsi népet egy népünnepélyen, ahogy színes transzparenszek alatt falta az ingyen pástétot, s az úr és *liebes Volk* együtt itta a cukros varázsitalt, emilyítően szépen, és együtt táncolt a külvárosi szabó az úri dámával, éltetve a császárt, kedélyesen, nagyon kedélyesen.” (514.) Nem az a tényekhez tapadó riporter közelség ez, amely az újságírásban olyan gyakori, hanem a lényeglátás tárgyiassága, mely bizonyos fölény: válogatás, példák ki-nagyítása, dokumentálás és minősítés nagyvonalú elegyítése révén *fejezi ki* a mondanivalót. Nem kétséges, hogy ebben is a szépíró felé hajlik az újságíró.

Máskor viszont fordított a helyzet, a már-már elszabaduló lirizáló-deklamáló hajlamot köti meg a friss és érdes nyersanyaggal. Remek példája ennek *Pesti mulató napfénynél* című cikke. „Ó, halálosan szomorú dolog nézni ezt a házat — sóhajt föl a lebontott nyilvánosház pö-reségei láttán —, pörén, a szerelemnek ezt a kiérdemült népkonyháját, a vágy és a nyomor temetőjét, ahol olcsó szerelmet mértek...” (646.) A lehangoló silányság földézett képeinek hatása alatt egy ponton vallató kérdésbe, majd utálkozó kifakadásba csap át az előadás, már-már retorikába: „Az utálat fojtogatja a torkunkat... Átkozott szobák ezek, s átkozott a levegő is, mely belőlük árad. Mit láthattak ezek az átkozott szobák, mennyi emlék súlyosodhat rájuk...” Néhány sorral odább azonban újra visszatér a rongyos tapéták, a penészes falak valóságos látványához. A borzongás lírája ezekben sem fullad el, mert költői képekben sorakoznak itt a tárgyi elemek is, — de megcsitul a pátosz, s az iszonyt és ítéletet maga a látvány igazolja: „Bemegeyek az udvarra, a furcsa és ijesztő szobák közé, s úgy érzem, hogy a falak most az égre ordítják fájó emlékeiket, és végre kibeszélik magukat, elfecsegik és elharsogják boldogtalan titkaikat. Jó, hogy eltűnik innen ez a terhes múltú ház. Benn a nedves udvarban a kanális mellett egy patkány surran el, fel-pislog a napra, és megint beoson a kanálisba. A falhoz egy rozoga sóprút támasztottak. Éjfélkor reakaphat egy öreg banya és a holdba röpülhet rajta.”

Ha jól megnézzük ezt a mesteri zárórészletet, nemcsak a retorika megkötésének józan mozzanatát ismerhetjük föl benne, hanem a képzelet új irányú kilendülését is. Valahová messze, s ha a nyilvánosház a közeg, hát a fekete babonák régióiba, de túl a szűkös és nyomorúságos közegen.

És a példa nem elszigetelt, sőt másból, ahol nem ilyen sötét az adott terep, még szabadabban bomlik ki a költői képzelet: fénycsóvát vet a jövőbe, ha a mozi emberi lehetőségeiről gondolkodik (651.), s igen sok-szor a múltba, hogy előhívja, kinagyítsa az aktualitást magyarázó, elmélyítő emlékeit. Az újságíró sokszor maga elé képzelni a feje fölött szakadatlanul skálázó lányt is, akit sose látott. (507.) Mert újságíróként is költő, aki többet lát és többet érzékel az átlagembernél, és élményei kifejezésében azok jelentőségét, színét, ízét és érverését is éreztetni tudja.

S mindig meghatározott terjedelemben. Az *Álom és ólom* parányi remekműveit olvasva a szakmabeli ezen a pontosságon már-már megüt-

közve ámul. Micsoda arányérzék, fegyelem és találékonyság kellett ahhoz, hogy a terjedelmi követelményeknek ilyen huzamosan meg tudjon felelni!? Ilyen pontosan s minden nehézkesség, minden csorbaság nélkül. Nehéz szabadulni a gondolattól, hogy újságírói kelendőségében ennek a képességének is része volt. Tenyérnyi helyet kapott, tenyérnyi remekművekkel töltötte meg. S nemcsak érett fejjel, de már itt a kezdeteknél is. A húszas évek derekán, mikor Nagy Lajossal vitázva arra hivatkozott, hogy az igazi író, ha körömnymi helyre szorítják, hát föltalálja a köröm-műfajt, érvelése visszatetszést keltett, hiszen az irodalom lehetőségeinek bővítéséért hadakozó pályatárs ellen érvelt. Ő tudta, hogy azért valahol neki is igaza van: ő csakugyan föltalálta a köröm-műfajt, s csak most látjuk, mennyi változatban és milyen korán!